

do takich fundamentalnych problemów epoki jak problem konstytucji i kwestii związanych ze zjednoczeniem i unifikacją krajów niemieckich, co określa sytuację także i po 1871 r. W krótkiej notatce nie sposób oddać bogatą treść dzieła, które rozpoczynają rozważania o problemach społeczeństwa i nauki w dobie *Vormärz* i walki o konstytucję, a kontynuuje część poświęcona nade wszystko problemowi liberalizmu w nauce w latach 1848-1866. Chodzi zwłaszcza o dużą i specyficzną dla Niemiec rolę takich teoretyków państwa i prawa, jak L. von Stein, reprezentant kierunku, który autor określił jako realizm liberalny. Epoka zjednoczenia i jej konsekwencje to rozdział III. Następne ujęły różne aspekty epoki bismarckowsko-wilhelmińskiej z apogeum nauki niemieckiej w dobie imperializmu przed 1914 r. Szerokie granice rozważań autora powodują, iż poszczególne rozdziały stanowią raczej syntetyczne szkice problematyki niż ich szczegółowe analizy. Nie jest jednak zarzutem stwierdzenie, iż z setek publikacji niemieckich wydobył on pewne rysy epoki, które uznał za najistotniejsze. Najciekawszy jest niewątpliwie rozdział ostatni: *La crisi guglielmiana: la scienza da fattore costituzionale a funzione sociale*. Bogata bibliografia dokumentuje dodatkowo, iż mamy do czynienia z dziełem, które jest owocem dojrzałej erudycji, a jeżeli otrzymaliśmy w niektórych partiach jedynie pewien zarys problematyki, to rozważania te otwierają drogę tak do dyskusji, jak i poszukiwań szczegółowych. Rola polityczna nauki, rola polityki naukowej państwa, aspekty socjologiczne i ideologiczne rozwoju nauk, które bezpośrednio nawiązywały do potrzeb państwa (nauki prawne, administracyjne, nauki społeczne z ekonomią na czele) — to zasadniczy temat monografii, która zasługuje na baczną uwagę.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Toruń)

William Thomas, Mill, Oxford University Press 1985, ss. 134.

Książka ta ukazała się w ramach bardzo dobrej serii redagowanej przez Keith Thomas a wydawanej przez Oxford University Press pt. „Past Masters”. Autor książki jest historykiem, pracującym w Uniwersytecie Oxfordzkim, znanym już z dobrej pracy *The Philosophic Radicalism. Nine Studies in Theory and Practice 1812-1841*, poświęconej analizie ruchu benthamistów i myśli politycznej najwybitniejszych przedstawicieli tego kręgu reformatorów.

Wydawać by się mogło, że do badań nad Johnem Stuartem Millem i jego filozofią nie można nic nowego dodać, a jednak — jak sędzę — udało się to autorowi prezentowanej pracy. Jest to tym bardziej cenne, że sama książka jest niewielka i napisana bardzo przystępnym językiem, nawet przy omawianiu zawiłych problemów filozoficznych.

To co odróżnia książkę W. Thomasa od innych prac o J. S. Millu i stanowi cenny wkład do dyskusji dotyczącej interpretacji spuścizny wielkiego utylitarysty, jest poważne potraktowanie tego, co sam Mill powiedział o sobie w *Autobiografii*, a w szczególności docenienie wpływu wychowawczego ojca Jamesa Milla. Właśnie poprzez wskazania *Autobiografii* oraz wpływ ojca przedstawił William Thomas biografię J. S. Milla oraz jego koncepcje polityczne.

Praca składa się z pięciu rozdziałów w tym dwa pierwsze *Rozwój i eklektyzm* oraz *Kryzys psychiczny i wpływy* dotyczą biografii intelektualnej, pozostałe zaś rozdziały poświęcone są prezentacji filozofii nauk społecznych, ekonomii politycznej oraz doktrynie liberalnej w wydaniu J. S. Milla.

Praca w sposób zwarty, interesujący i bez wydziwiał prezentuje sylwetkę intelektualną autora *O wolności*.

ADAM CZARNOTA (Toruń)

Philip Corrigan, Derek Sayer, *The Great Arch. English State Formation as Cultural Revolution*, Basil Blackwell, Oxford 1985, ss. 268.

Praca jest dziełem z zakresu dynamicznie obecnie rozwijającej się dyscypliny nazywanej socjologią historyczną. Autorzy, obaj pracujący na uniwersytetach kanadyjskich, są uczniami brytyjskiego prekursora nowej dyscypliny Philipa Abramsa, od niego też przejmują wiele koncepcji (takich jak np. państwo rozumiane jako politycznie zorganizowane podporządkowanie).

Różni ich to, że są marksistami, choć z góry trzeba zastrzec, że nieortodoksyjnymi i jest to widoczne w całej książce. Może bardziej adekwatne byłoby stwierdzenie, że obaj są inspirowani przez podstawowe założenia materializmu historycznego. Obaj autorzy są także założycielami i redaktorami nowego periodyku naukowego „Journal of Historical Sociology”, publikowanego przez cenione wydawnictwo brytyjskie Basil Blackwell.

Praca podejmuje problem formowania się państwa angielskiego (należy podkreślić, że właśnie angielskiego, a nie brytyjskiego) w perspektywie długiego trwania, bo od czasów podboju normandzkiego do końca XIX w. Całość składa się z dwóch części: bardzo krótkiej części teoretycznej, ograniczonej do wstępu i zakończenia oraz części analiz historycznych, stanowiących zasadniczy trzon książki. Część poświęcona analizom historycznym oparta jest na opracowaniach oraz na źródłach, co nie jest często spotykane w socjologii historycznej. Książka nie jest łatwa w lekturze z uwagi na bardzo szczegółowe analizy historyczne.

Autorzy podejmują problemy szczególnie istotne dla historiografii angielskiej i rozwiązują je w sposób oryginalny. Główny jednak problem w pracy to rola państwa w rozwoju kapitalizmu. Państwo nie stanowi według autorów instytucji autonomicznej ani — co ciekawe z punktu widzenia ich opcji teoretycznej — materializmu historycznego, ani nie jest nadbudową nad stosunkami ekonomicznymi. Według nich państwo stanowi zasadniczy regulator zachowań ludzkich i stosunków społecznych. Autorzy słusznie kładą nacisk na polityczną stronę rozwoju ekonomicznego, czyli rolę państwa w rozwoju ekonomicznym. Szczególne znaczenie państwa leży w narzucaniu pewnych form zachowań ludzkich. W tym też znaczeniu zdają się prezentować rolę formowania państwa jako rewolucji kulturalnej. Powyższa teza ma zasadnicze i kapitalne znaczenie dla historii prawa. Nie przez przypadek autorzy tak wiele miejsca poświęcają właśnie historii prawa i instytucji angielskich.

Autorzy starają się wyjaśnić przyczyny angielskiego samorządnego rozwoju kapitalizmu. Korzenie procesu lokują w średniowieczu, kiedy to struktura organizacji państwa angielskiego i zakres władzy monarchów był odmienny niż na kontynencie europejskim.

Interesujące są w szczególności analizy dotyczące zakresu praw własności i powiązanych z nimi praw politycznych właścicieli ziemskich. Ciekawe i nowe są analizy ideologicznych uzasadnień władzy, rozważania nad rozwojem ekonomicznym a formą państwa w okresie Old Corruption.